

Małgorzata Sandowicz
UNIwersYTET WARSZAWSKI

Franciszek M. Stępniewski
UNIwersYTET WARSZAWSKI

Klinowe fałszerstwo. Miniaturowy obelisk z inskrypcją asyryjską w kolekcji Muzeum Narodowego w Warszawie

Wprowadzenie

Muzealnicy i kolekcjonerzy prywatni ostrożnie podchodzą do artefaktów archeologicznych wywodzących się z rynku antykwarycznego. Brak wiarygodnych danych na temat miejsca i okoliczności ich znalezienia, o szczegółowym kontekście archeologicznym nie wspominając, rodzi pytania o autentyczność przedmiotów wystawianych na sprzedaż przez handlarzy starożytności czy kolekcjonerów. Artefakty takie wymagają z zasady nie tylko drobiazgowej analizy porównawczej, ale również przesłedzenia okoliczności, w jakich mogły powstać oraz ich późniejszych losów¹. W niniejszej pracy takiej analizie poddajemy inskrybowany znakami pisma klinowego miniaturowy obelisk terakotowy, który w latach osiemdziesiątych XX wieku trafił do Zbiorów Sztuki Starożytnej Muzeum Narodowego w Warszawie z kolekcji prywatnej i otrzymał numer inwentarzowy 200995 MNW² (il. 1).

Opis obiektu

Ten miniaturowy obelisk formą nawiązuje do monumentalnych obelisków kamiennych wywodzących się ze sztuki starożytnego Egiptu. Uformowano go ręcznie z droбноziarnistej, dobrze oczyszczonej gliny bez widocznych domieszek, którą następnie wypalono. Jego

¹ Na temat fałszerstw zabytków z obszarów starożytnego Bliskiego Wschodu zob. m.in. Oscar White Muscarella, *The Lie Became Great. The Forgery of Ancient Near Eastern Cultures*, Groningen 2000, s. 176. *Studies in the Art and Archaeology of Antiquity*, vol. 1; Cecile Michel, *Cuneiform Fakes: A Long History from Antiquity to Present Day* [w:] *Fakes and Forgeries of Written Artefacts from Ancient Mesopotamia to Modern China*, edited by Cecile Michel, Michael Friedrich, Berlin–Boston 2000, s. 25–60. *Studies in Manuscript Cultures*, vol. 20.

² *Galeria Sztuki Starożytnej. Egipt, Bliski Wschód. Przewodnik*, red. Witold Dobrowolski, Muzeum Narodowe w Warszawie, Warszawa 2007, s. 141, kat. nr II.22 (Antoni Mierzejewski); Andrzej Reiche, *Die altvorderasiatischen Denkmäler in den Museen in Polen. Die Geschichte und der Bestand* [w:] *Babylon: Wissenskultur in Orient und Okzident*, Hrsg. Eva Cancik-Kirschbaum, Margarete van Ess, Joachim Marzahn, Berlin 2011, s. 337, il. 31. *Topoi. Berlin Studies of the Ancient World*, Bd. 1.

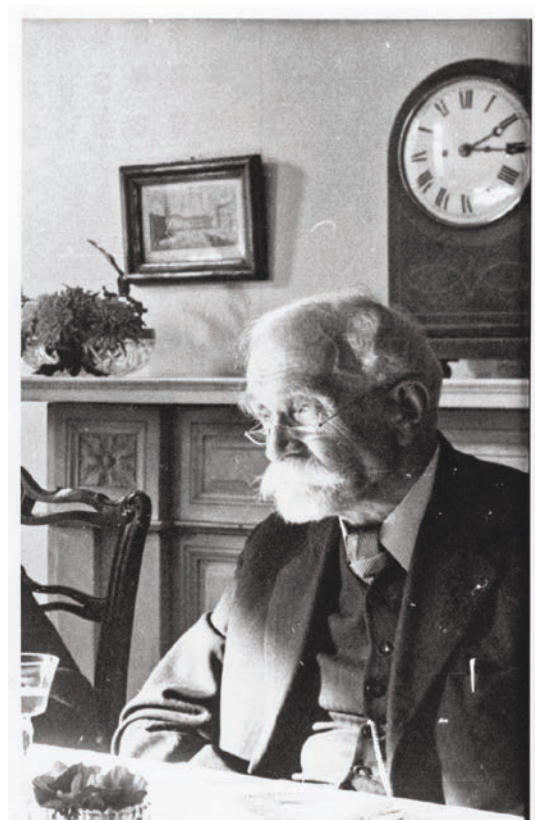

il. 1 | fig. 1

Miniaturowy obelisk z terakoty inskrybowany znakami pisma klinowego, boki II i III, przełom XIX i XX wieku, Muzeum Narodowe w Warszawie

Miniature terracotta obelisk with cuneiform inscription, sides II and III, late 19th c. / early 20th c.

fot. | photo Muzeum Narodowe w Warszawie

il. 2 a–b | fig. 2 a–b

Profesor | Professor
Stanisław
Kościałkowski
(1881–1960)

a) fot. | photo Nikolaj
Lebedev, po | after
1900 © Polonia
b) fot. | photo
domena publiczna

prostokątna podstawa ma wymiary $3,7 \times 4,2$ cm, a zachowana wysokość wynosi 13,2 cm. Zwieńczenie miało formę niskiego piramidionu, z którego przetrwały tylko fragmenty trzech płaszczyzn bocznych. Ich kąt nachylenia pozwala jednak ustalić, że piramidion miał ok. 1,1 cm wysokości. Tym samym pierwotna wysokość obelisku mogła wynosić ok. 13,8 cm. W jego podstawie znajduje się centralnie umieszczony otwór o średnicy 1 cm i głębokości 12 cm, który miał znaczenie technologiczne.

Na dwóch bokach miniaturowego obelisku (I i II) znajduje się po 15 rzędów znaków klinowych, zaś na kolejnych dwóch (III i IV) – po 16 rzędów; liczba znaków w rzędach waha się od dwóch do pięciu. W górnej części boku I (i śladowo na boku III) są wyryte dwie cienkie równoległe linie, które oddzielają pierwszy rząd znaków od podstawy zwieńczenia obelisku. Na bokach II i IV nie ma śladu takich linii.

Stan zachowania obelisku jest mierny. Jego zwieńczenie jest częściowo odbite, a na powierzchni każdego z boków widać spękania i ubytki różnej wielkości, które po części wypełnione są jasnoróżowym kitem; duży ubytek w górnej partii boku IV, niezupełniony kitem, powstał prawdopodobnie później niż mniejsze ubytki. Ponadto widoczne są, szczególnie na boku I, liczne ciemnobrązowe i czarne plamy, w tym fragmenty czarnego żuźla ze stopionej gliny. Na pozostałych bokach takie ślady przepalenia są mniej intensywne. Widać także wyraźną deformację bryły obelisku, w postaci łukowatego odchylenia od pionu. Zapewne uszkodzenia powstały w większości wskutek nadmiernej temperatury wypału obelisku.

Pozyskanie obiektu

W 1987 roku Muzeum zakupiło obelisk od Wiktora Ottona Kościółkowskiego (1901–1987)³. Według przekazanej przez niego informacji ustnej, przedmiot ten należał wcześniej do profesora Stanisława Kościółkowskiego, który prawdopodobnie miał go ze sobą w czasie wojennej tułaczki w Związku Sowieckim, a następnie na Bliskim Wschodzie (il. 2 a–b).

Profesor Stanisław Kościółkowski (1881–1960) był historykiem, kierownikiem Katedry Historii Polski w Seminarium Historycznym Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, a głównym obszarem jego zainteresowań były czasy panowania króla Stanisława Augusta⁴. W czerwcu 1941 roku został aresztowany przez NKWD w budynku Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, którego był kustoszem od października 1939 roku. Zesłany do łagru na środkowym Uralu, został zwolniony dopiero w styczniu 1942 roku, po czym dotarł do Armii Andersa, z którą w tym samym roku został ewakuowany do Teheranu. Tam wziął udział w powołaniu Towarzystwa Studiów Irańskich (TSI) i Polsko-Irańskiego Uniwersytetu Ludowego, którymi także kierował⁵. Jednym z przejawów działalności Towarzystwa było organizowanie wycieczek naukowych połączonych z gromadzeniem przedmiotów kultury materialnej dla przyszłych polskich muzeów⁶. Prywatną pasją profesora Kościółkowskiego były dywany i kołnierze wschodnie, zbierał także fajanse perskie i wytwory dawnej metalurgii⁷. W roku 1945 ze względów politycznych TSI zostało przeniesione do Bejrutu, gdzie kontynuowało swoją działalność pod nową nazwą – Polskiego Instytutu Studiów Bliskiego Wschodu, a profesor Kościółkowski współkierował jego Sekcją Orientalistyczną. Kolejne zawirowania polityczne spowodowały, że w 1950 roku przeniósł się do środkowej Anglii, gdzie do końca życia prowadził lekcje języka polskiego oraz literatury i historii Polski w starszych klasach gimnazjum siostr nazaretanek w Pitsford koło Northampton.

Wojenne losy profesora Kościółkowskiego pozwalają poddać w wątpliwość informację, jakoby obelisk był w jego posiadaniu jeszcze przed aresztowaniem w Wilnie. Pomijając fakt, że taki zabytek nie był w tym czasie w sferze jego zainteresowań, trudno sobie wyobrazić możliwość jego przechowania przez okres sowieckiego aresztowania, a następnie zsyłki do łagru. Dopiero pobyt i działalność w Teheranie, a następnie w Bejrucie, stworzyły odpowiedni klimat dla zainteresowania się takim obiektem jak miniaturowy obelisk z inskrypcją klinową.

³ Wiktor O. Kościółkowski pochodził z rodziny Zyndram-Kościółkowskich i nie był blisko spokrewniony z profesorem Stanisławem Kościółkowskim. Imię oraz stopień pokrewieństwa oferenta podane przez Andrzeja Reiche są błędne, zob. A. Reiche, *Die altvorderasiatischen...*, op. cit., s. 337.

⁴ Leonid Żytkowicz, *Kościółkowski Stanisław* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 14, z. 62, red. Emanuel Roz-tworowski, Wrocław-Warszawa-Kraków 1969, s. 394–396.

⁵ O działalności organizacyjnej i naukowej profesora Stanisława Kościółkowskiego na Bliskim Wschodzie pisali m.in.: Oskar S. Czarnik, *Stanisław Kościółkowski jako współorganizator polskiej działalności naukowej na Wschodzie w latach 1941–1949*, „Przegląd Polsko-Polonijny” 2013, nr 5–6, s. 427–438; Mirosław A. Supruniuk, *Nauka polska na Bliskim i Środkowym Wschodzie w latach 1942–1949. Część I. Persja*, „Opuscula Musealia” 2014, 22, s. 45–71; idem, *Naukowa i polityczna działalność Stanisława Kościółkowskiego na Środkowym i Bliskim Wschodzie w latach 1942–1949* [w:] *Stanisław Kościółkowski pamięci przywrócony*, red. Małgorzata Dąbrowska, Warszawa-Łódź, 2016, s. 193–214.

⁶ M.A. Supruniuk, *Nauka polska...*, op. cit., s. 66, przyp. 133.

⁷ „Większość nabytych eksponatów trafiła później do Polskiego Muzeum Wojskowego w Teheranie, skąd w maju 1945 r. została wywieziona do Jerozolimy, gdzie włączono je w skład Archiwum i Muzeum Polowego Nr 2.”, Jerzy Hauziński, *Orientalne pasje Stanisława Kościółkowskiego* [w:] *Stanisław Kościółkowski...*, op. cit., s. 219.

il. 3 a–d | fig. 3 a–d

Miniaturowy obelisk z terakoty inskrybowany znakami pisma klinowego, boki I–IV | Miniature terracotta obelisk with cuneiform inscription, sides I–IV, Muzeum Narodowe w Warszawie | The National Museum in Warsaw

fot. | photo Muzeum Narodowe w Warszawie

Niestety ani w opublikowanych wspomnieniach i opracowaniach związanych z osobą profesora Kościółkowskiego, ani w zachowanej korespondencji nie znajdujemy żadnej wzmianki o tym artefakcie⁸. Jesteśmy zatem skazani na domysły. Z dużą dozą prawdopodobieństwa możemy przypuszczać, że kupił go lub otrzymał w prezencie albo w Teheranie, albo w Bejrucie, co mogłoby też tłumaczyć relację łączącą obelisk z wojennymi losami profesora. Nie wiemy też kiedy i w jakich okolicznościach stał się on własnością Wiktora O. Kościółkowskiego.

AR

Inskrypcja

Boki obelisku pokrywa inskrypcja klinowa w grafii stosowanej w okresie nowoasyryjskim (X–VII wiek p.n.e.). Tekst inskrypcji jest znany. Pojawia się na odsłoniętych w ruinach Pałacu Północnego w Niniwie reliefach ze scenami królewskiego polowania na lwy. Części przedstawień towarzyszą epigrafy pozwalające rozpoznać w królewskim myśliwym Aszurbanipala, władcę, który doprowadził imperium asyryjskie do największego rozkwitu. Assyria, która

⁸ Dziękuję dr. hab. Mirosławowi A. Supruniukowi za konsultację w tej sprawie.

za panowania tego wielkiego władcy sięgała od Egiptu na zachodzie po Elam na wschodzie, upadła już kilkanaście lat po śmierci Aszurbanipala, a jej stolica, Niniwa, została zdobyta i doszczętnie zniszczona w 612 roku p.n.e. Pozostałości Pałacu Północnego ponownie ujrzały światło dzienne dopiero w wyniku wykopalisk prowadzonych od 1853 roku przez Hormuzda Rassama i Williama Kennetta Loftusa, działających z ramienia British Museum⁹. Większość reliefów przedstawiających króla polującego na lwy trafiła w 1856 roku do British Museum, gdzie stanowią dziś ozdobę galerii sztuki asyryjskiej. Jeden z nich znalazł się w Luwrze¹⁰.

Jak wiele inskrypcji Aszurbanipala, epigrafy na reliefach ukazujących królewskie polowanie zaczynają się od słów *anāku Aššur-bāni-apli* „Jam jest Aszurbanipal”. Na obelisku o numerze 200995 MNW odnajdujemy tekst trzech z pięciu znanych obecnie epigrafów należących do tej grupy (il. 3 a-d).

Transliteracja

I	II	III	IV
1. <i>a-na-</i> 2. <i>ku</i> ^m AN. 3. ŠÁR-DÛ-A 4. MAN ŠÚ MAN KUR 5. ^r AN ^ˁ .ŠÁR ^{ki} 6. [šá] AN.ŠÁR ^d 7. [N]IN.LÍL e- 8. <i>mu-qú ši-</i> 9. <i>r[a]-a-ti</i> 10. <i>ú-š[at-l]i-</i> 11. <i>mu-uš</i> UR. 12. MAH.MEŠ šá 13. <i>ad-du-ku</i> ^{giš} 14. <i>til-pa-a-nu ez-</i> 15. <i>ze-tú šá</i> ^d	1. <i>xv be-</i> 2. <i>let mē</i> 3. UGU-šú- 4. <i>un az-</i> 5. <i>qu-up</i> 6. <i>muh-hu-ru</i> 7. <i>e-li-šú-</i> 8. <i>nu ú-ma-</i> 9. <i>hir GEŠTIN</i> 10. <i>aq-ˁqa-ˁa</i> 11. <i>e-ˁli-šú-</i> 12. <i>un</i> 13. <i>a-na-ˁku</i> ^ˁ 14. ^m AN.ŠÁR-DÛ- 15. A MAN ŠÚ MAN KUR AN.	1. ŠÁR ^{ki} <i>ina</i> 2. <i>mul-ta-</i> 3. <i>ˁu-ti-</i> 4. <i>ia ina</i> GÌR ⁱⁱ - 5. <i>ia</i> UR. 6. MAH <i>ez-zu</i> 7. šá EDIN-ˁšú ^ˁ 8. <i>ina</i> GEŠTU ⁱⁱ -šú ^ˁ 9. <i>aš-bat-<ma> ina</i> TUKUL- 10. <i>tí</i> AN.ŠÁR 11. <i>ú</i> ^d iš- 12. <i>tar be-let</i> <i>ta^l(t:ga)-ha-</i> 13. <i>zi ina</i> ^{giš} az- 14. <i>mar-e ša</i> 15. ŠU ⁱⁱ - <i>ia</i> 16. <i>as-hul zu^l-mur-šú</i>	1. <i>a-na-</i> 2. <i>ku</i> ^m [AN]. 3. ŠÁR-[DÛ-A] 4. LU[GAL ŠÚ LUGAL] 5. KUR AN.ŠÁR 6. ^{ki} <i>ina me-lul^l (t:gal)-</i> 7. <i>ˁti</i> NUN ^ˁ - 8. <i>tí-[ia]</i> UR. 9. MAH šá EDIN-šú 10. <i>ina</i> KUN-šú 11. <i>aš-ˁbat-ˁma</i> 12. <i>ina qí-bit</i> ^d 13. NIN.URTA ^d 14. ^r U ^ˁ .GUR DINGIR.MEŠ 15. <i>tí-ik-li-</i> 16. <i>ia^l(t:še) ina</i> ^{giš} hu-

Transkrypcja i tłumaczenie

Poniższa transkrypcja i tłumaczenie dzielią inskrypcję na trzy części odpowiadające epigrafom z reliefów Pałacu Północnego. Ostatni ustęp urywa się w połowie słowa. Brakujący fragment uzupełniamy w nawiasach ostrokrętnych.

⁹ Richard David Barnett, *Sculptures from the North Palace of Ashurbanipal at Nineveh (668–627 B.C.)*, London 1976, s. 9–20.

¹⁰ Ariane Thomas, *The Material Culture of Nineveh in France* [w:] *Nineveh the Great City, Symbol of Beauty and Power*, edited by Lucas P. Petit and Daniele Morandi Bonacossi, Leiden 2017, s. 287–292. Zob. też: R.D. Barnett, *Sculptures...*, op. cit., s. 19.

- A. Inskrypcja na obelisku (nr inw. 200995 MNW), I.1-II.12 = epigraf na reliefie D w British Museum (nr inw. BM 124886), panel dolny, scena „Aszurbanipal wylewa libację po polowaniu na lwy”¹¹

anāku Aššur-bāni-apli šar kiššati šar māt Aššur [ša] Aššur Mulissu emūqū širāti uš[at]limūš nēšē ša adduku tilpānu ezzetu ša Ištar bēlet tāhāzi elišun azqup muhhuru elišunu umahhir karāna aqqā elišun

„Jam jest Aszurbanipal, król całego świata, król Asyrii, [którego] Aszur (i) Mulissu obdarowali wielką siłą. We lwy, które zabiłem, zatknąłem wściekły łuk Isztar, pani walki. Ofiarę nad nimi złożyłem, wino (ofiarne) wylałem na nie”.

- B. Inskrypcja na obelisku (nr inw. 200995 MNW), II.13-III.16 = epigraf na reliefie C w Luwrze (nr inw. AO 19903), panel środkowy, scena „Aszurbanipal przebijając lwa włócznią”¹²

anāku Aššur-bāni-apli šar kiššati šar māt Aššur ina multa'ūtija ina šēpēja nēšu ezzu ša šērišu ina uznīšu ašbat<ma> ina tukulti Aššur u Ištar bēlet tāhāzi ina azmarē ša qātija ashul zumuršu

„Jam jest Aszurbanipal, król całego świata, król Asyrii. Dla zabawy, stojąc, wściekłego lwa stepowego za ucho chwyciłem <i> przy wsparciu Aszura i Isztar, pani walki, włócznią (trzymaną) w ręce przebiłem jego ciało”.

- C. Inskrypcja na obelisku (nr inw. 200995 MNW), IV.1-16 = epigraf na reliefie D w British Museum (nr inw. BM 124886), panel środkowy, scena „Aszurbanipal chwytając lwa za ogon”¹³

anāku [Aš]šur-[bāni-apli] ša[r kiššati šar] māt Aššur ina mēlulti rubûti[ja] nēšu ša šērišu ina zibbatīšu ašbatma ina qibīt Ninurta Nergal ilāni tiklija ina hu<utpalē ša qātija muhhašu inatti¹⁴>

„Jam jest Aszur[banipal], król całego świata, król Asyrii. W (trakcie) mej książęcej zabawy lwa stepowego chwyciłem za ogon i na rozkaz Ninurty i Nergala, wspierających mnie bogów, ma<czugą (trzymaną) w ręce czaszkę jego roztrzaskałem>”.

¹¹ R.D. Barnett, *Sculptures...*, op. cit., pl. 57 i 59; Jamie Novotny, Joshua Jeffers, *The Royal Inscriptions of Ashurbanipal (668–631 BC), Aššur-etel-ilāni (630–627 BC), and Sin-šarra-iškun (626–612 BC), Kings of Assyria*, part 1, University Park, Pennsylvania 2018, s. 348–349. The Royal Inscriptions of the Neo-Assyrian Period, 5/1. Zob. też: <https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1856-0909-51>, [dostęp: 2 czerwca 2021].

¹² R.D. Barnett, *Sculptures...*, op. cit., pl. 57 i 58; J. Novotny, J. Jeffers, *The Royal Inscriptions of Ashurbanipal...*, op. cit., s. 346–348. Zob. też: <<https://collections.louvre.fr/ark:/53355/clo10123113>>, [dostęp: 2 czerwca 2021].

¹³ R.D. Barnett, *Sculptures...*, op. cit., pl. 57 i 59; J. Novotny, J. Jeffers, *The Royal Inscriptions of Ashurbanipal...*, op. cit., s. 347–348. Zob. też: <https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1856-0909-51>, [dostęp: 2 czerwca 2021].

¹⁴ Lub ulatti za: J. Novotny, J. Jeffers, *The Royal Inscriptions of Ashurbanipal...*, op. cit., s. 348.

Komentarz

Skrybowie asyryjscy nierzadko umieszczali napisy o tej samej lub bardzo zbliżonej treści na kilku różnych nośnikach¹⁵. Tekst części epigrafów z reliefów Asurbanipala, pochodzących wprawdzie z innych cykli niż polowanie na lwy, odnaleziono również na tabliczkach¹⁶. Inskrypcje królewskie kopiowali ponadto w szkołach adepci sztuki pisarskiej. Zatem fakt, że na obelisku z MNW pojawiają się ustępy znane z epigrafów z Pałacu Północnego nie podważa sam w sobie jego autentyczności.

Zaskakuje jednak układ inskrypcji. Po pierwsze, ostatni ustęp urywa się w połowie słowa. Po drugie, pisarz podzielił wiele wyrazów pomiędzy dwa wersy, co jest niezwykle rzadką praktyką w tekstach klinowych. Oddzielił też kilkakrotnie predeterminatyw boski DINGIR (^d) od imion bogów, a postdeterminatyw geograficzny KI (^{ki}) od toponimów. Nawet jeśli przyjmujemy, że kopiście trudno było zmieścić całe wyrazy na wąskich bokach obelisku, to nadal zastanawia, dlaczego nie skorzystał z rozwiązań, po jakie w podobnych okolicznościach sięgali doświadczeni pisarze asyryjscy. Mógł dla przykładu użyć znaków zajmujących mniej miejsca (np. U [^u] zamiast ù [^u] czy ŠÁ [^{ša}] zamiast ŠA [^{ša}]), czy zapisać imiona boskie krócej (np. ^dxv w miejsce ^dIš-tar).

Analiza paleograficzna również nasuwa szereg pytań i wątpliwości. Kilka klinów (np. ostatnie poziome kliny w MAR w III.14 i ME w IV.6) pozbawionych jest „główek”, które powstawały w wyniku wciskania rylca w glinę. Takie uproszczone kształty znajdujemy niekiedy w inskrypcjach na nośnikach kamiennych, na których rytownicy odtwarzali „główki” sztucznie, ale nie powinny pojawić się na zabytku glinianym. Ponadto kształt niektórych znaków jest błędny. Znak TAR (III.12) jest zbyt ukośny i przypomina raczej KUR. W TA (III.12) pisarz opuścił ostatni pionowy klin, a w LUL (IV.6) – poziomy klin na końcu. Poprawny znak IA kończy się dwoma pionowymi klinami, jeden na drugim, nie zaś jednym pionem, jak w IV.16. Rażąco niezgrabne są również EDIN w IV.9 i QÍ w IV.12.

Opisany szereg nieprawidłowości rodzi podejrzenie, że tekst na obelisku został skopiony, a źródłem inspiracji kopisty była inskrypcja wyryta pierwotnie w kamieniu. Jeśli kopia powstałaby w starożytności, pisarz, posługujący się na co dzień znakami w grafii nowoasyryjskiej, nie popełniłby tylu błędów paleograficznych, wykonano ją zatem najpewniej w czasach nowożytnych. Do fałszerstwa mogło dojść nie wcześniej niż w 1853 roku, gdy w Niniwie odsłonięto pierwsze reliefy ze scenami polowania, i nie później niż w roku 1960, gdy zmarł pierwszy znany nam właściciel obelisku, Stanisław Kościałkowski. Wydaje się przy tym wątpliwe, że tekst został skopiony bezpośrednio z reliefów, podczas wykopalisk lub tuż po ich zakończeniu. W latach pięćdziesiątych XIX wieku znajomość pisma klinowego była rzadkością, niewiele osób byłoby w stanie stworzyć kopię tak wysokiej jakości¹⁷. Co więcej,

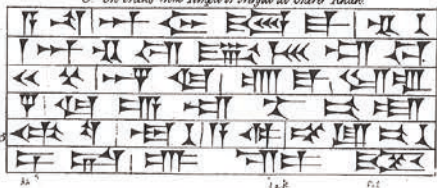
¹⁵ Zob. J. Novotny, J. Jeffers, *The Royal Inscriptions of Ashurbanipal...*, op. cit., passim.

¹⁶ Ernst Friedrich Weidner, *Assyrische Beschreibungen der Kriegs-Reliefs Aššurbānāplis*, „Archiv für Orientforschung” 1932–1933, Nr. 8, s. 175–203; Pamela Gerardi, *Epigraphs and Assyrian Palace Reliefs: The Development of Epigraphic Text*, „Journal of Cuneiform Studies” 1988, no. 40, s. 18–21; John Malcolm Russell, *The Writing on the Wall. Studies in the Architectural Context of Late Assyrian Palace Inscriptions*, Winona Lake, Indiana 1999, s. 157–166, 191–199. *Mesopotamian Civilizations*, 9.

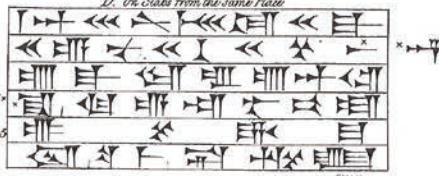
¹⁷ Fałszowanie tekstów klinowych stało się intratnym interesem na Bliskim Wschodzie i w Europie już w latach osiemdziesiątych XIX w. – zob. Erle Leichty, *A Remarkable Forger*, „Expedition Magazine” 1970, no. 13, s. 17–21; Cécile Michel, *Cuneiform Fakes: A Long History from Antiquity to the Present Day* [w:] *Fakes and Forgeries of Written Artefacts from Ancient Mesopotamia to Modern China*, edited by Cécile Michel, Michael Friedrich, Berlin–Boston 2020, s. 43–47. *Studies in Manuscript Cultures*, 20 – ale dużą część wczesnych fałszerstw stanowią odciski. Zob.

Inscriptions of Sennacherib (continued)

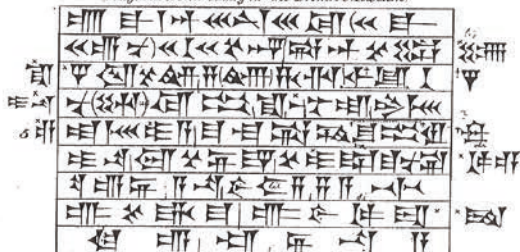
C. On bricks from Temple of Nergal at Sher Khan.

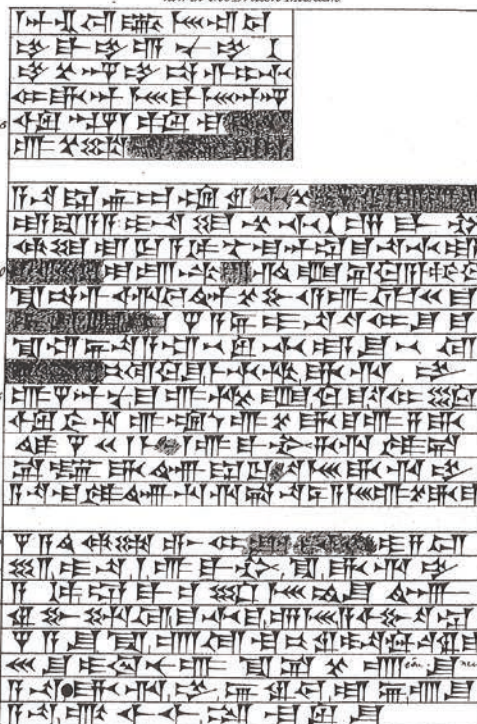
D. On Slabs from the same Place.

E. On back of Slabs at the entrance of Sculptured Chamber, transferred to New Gallery at the British Museum.

F. Inscription on a Slab from Kuyunjik, now in the British Museum.

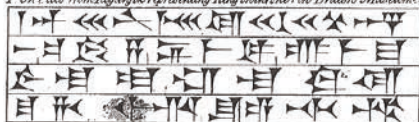
G. Date of 22nd Year of Sennacherib from fragments of clay tablet in the British Museum.

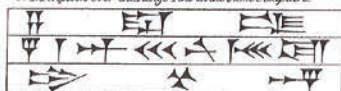
H. Inscriptions on bricks from Samarra (Iraq), S. W. of Akko.

I. On Slab from Kuyunjik representing King on throne (in British Museum).

J. Inscription over the Kings Tomb in the same Scapure.

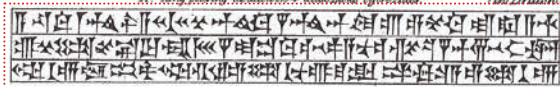
No IX. Hunting Inscriptions of Ashar-hani-pal Son of Esar-haddon,
from Northern Palace at Kuyunjik.

A. King seeing lioness and dead lioness before altar.

... in British Museum.

B. Lion being seized by the ear and killed with a spear.

A

B

C. Lion seized by the throat and killed with a sword.

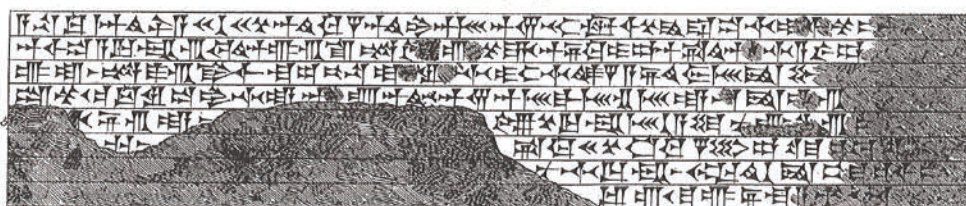

D. Lioness seized by the neck and killed with a mace.

C

E. Warriors quarrying lions.

wyprodukowanie takiego fałszyfikatu w okolicy Niniwy w połowie XIX wieku wymagałoby zapewne większego wysiłku niż dotarcie do oryginalnego zabytku. Należy wykluczyć też, że kopista powielił tekst bezpośrednio z reliefów w późniejszym czasie, gdyż już w 1854 roku przeniesiono je z Mosulu do dwóch różnych muzeów, w Londynie i Paryżu¹⁸. Autor inskrypcji na obelisku musiał zatem korzystać z przerysów.

Wiele wskazuje, że źródłem inspiracji dla kopisty była jedna z kart monumentalnego dzieła sir Henry'ego Creswicke Rawlinsona *Cuneiform Inscriptions of Western Asia*, a dokładniej pierwszego tomu zatytułowanego *A Selection of Historical Inscriptions of Chaldea, Assyria & Babylonia*, który ukazał się w Londynie w 1861 roku. Rawlinson, agent Kompanii Wschodnioindyjskiej, dyplomata i polityk brytyjski, spędził na Bliskim Wschodzie kilkanaście lat, podczas których gromadził i kopiował starożytne inskrypcje. Wniósł on ogromny wkład w odczytanie pisma klinowego i języka akadyjskiego. W latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XIX wieku był jedną z nielicznych osób na świecie, które potrafiły czytać i rozumieć teksty klinowe. Reliefy z Pałacu Północnego Rawlinson miał okazję zobaczyć in situ. Na stanowisku, gdzie Rassam prowadził wykopalka, zjawiał się już w lutym 1854 roku, by osobiście nadzorować selekcję i wysyłkę znalezisk do British Museum¹⁹.

Na planszy VII opus magnum Rawlinsona przerisy trzech epigrafów widnieją tuż obok siebie (il. 4), co więcej, ułożone są w kolejności identycznej jak na obelisku (A–B–C, podczas gdy układ na reliefach w sali S, Pałacu Północnego to B–C–A)²⁰. Również tu części klinów brak „główek”, co w przeciwieństwie do obelisku nie zaskakuje, jako że autografia Rawlinsona miała oddawać kształt klinów wyrytych w kamieniu. Forma kilku znaków na obelisku jest wyraźnie bliższa autografii Rawlinsona niż oryginałowi na reliefie. TAR w imieniu ^d*Iš-tar* (epigraf B) skopiowany został przez Rawlinsona nieprecyzyjnie, ale kopista inskrypcji na obelisku poszedł krok dalej, przekręcając kliny tak, że znak przypomina KUR bardziej niż TAR (III.12). Z kolei w ZU w słowie *zu-mur* (epigraf B) Rawlinson skopiował dolny poziomy klin pod ostrzejszym kątem niż w rzeczywistości. Kopista zinterpretował go jako znak o kształcie haka (III.16) (il. 5).

Powielając napis towarzyszący scenie przedstawiającej Aszurbanipala zabijającego lwa włócznią, Rawlinson pomylił się: opuścił ostatni znak w słowie *aš-bat-ma*, widoczny wyraźnie na reliefie AO 19903. Znak ten nie pojawia się również na obelisku (III.9) (il. 6). Nie można wykluczyć, że kopista popełnił identyczny błąd co Rawlinson lub korzystał z nieodkrytego dotąd odpisu epigrafu, w którym również pominięto znak MA²¹. Biorąc pod uwagę inne nieprawidłowości tekstu na obelisku, wydaje się to jednak wysoce nieprawdopodobne.

Łatwo zgadnąć dlaczego to właśnie trzy epigrafy z publikacji Rawlinsona posłużyły kopiście inskrypcji za wzór. Ich długość była odpowiednia – nie były ani zbyt długie, ani zbyt krótkie – a ich tekst kompletny (tekst czwartego i piątego napisu, dłuższych i częściowo uszkodzonych, kopista roztropnie pominął).

il. 4 | fig. 4

Plansza VII w | Plate VII in: Henry C. Rawlinson, *Cuneiform Inscriptions of Western Asia*, vol. 1, *A Selection of Historical Inscriptions of Chaldea, Assyria, & Babylonia* (1861) z tekstem pięciu epigrafów towarzyszącym scenom polowania na lwy | with the text of five epigraphs accompanying scenes of a lion hunt

też: Ignacio Márquez-Rowe, Manuel Molina, *Cuneiform Forgeries in the Museu Biblic of Montserrat (Barcelona)* [w:] *tibnim mû illakū. Studies Presented to Jaquín Sanmartín on the Occasion of His 65th Birthday*, edited by Gregorio del Olmo Lete, Lluís Feliu, Adelina Millet Albà, Barcelona 2006, s. 289–290. Aula Orientalis-Supplementa, 22.

¹⁸ R.D. Barnett, *Sculptures...*, op. cit., s. 10, pl. 57–59. Po wielu latach oryginalny układ scen polowania zrekonstruował Richard David Barnett, zestawiając zdjęcia reliefów z British Museum i z Luwru. Jego dzieło wyszło drukiem już po śmierci prof. Kościakowskiego, kiedy obelisk już istniał, nie mogło być zatem źródłem inspiracji kopisty.

¹⁹ R.D. Barnett, *Sculptures...*, op. cit., s. 10.

²⁰ Ibidem, pl. 57.

²¹ Por. rozbieżności pomiędzy tekstem epigrafów na reliefach i paralelnych ustępach na tabliczkach E.F. Weidner, *Assyrische Beschreibungen...*, op. cit., passim.

il. 5 | fig. 5

Znaki TAR i ZU, wyraźnie bliższe przerysowi Rawlinsona niż oryginalnemu epigrafowi na reliefie AO 19903 | The signs TAR and ZU, distinctly closer to Rawlinson's drawings than to the original epigraph on relief AO 19903

	TAR (III.12)	ZU (III.16)
AO 19903		
Rawlinson, Cuneiform Inscriptions, op. cit., pl. 7		
200995 MNW		

il. 6 | fig. 6

Kluczowy fragment tekstu, w którym Rawlinson, a za nim kopista, pominęli znak MA | A key fragment of the text, in which Rawlinson, and subsequently the copyist, left out the sign MA

AO 19903	
Rawlinson, Cuneiform Inscriptions, op. cit., pl. 7	
200995 MNW	

Fakt, że tekst klinowy został zaczerpnięty z autografii wydanej drukiem, mówi nam nieco o samym twórcy obelisku. Nie był on zwykłym fałszerzem poszukującym inspiracji w popularnych albumach czy nawet muzeach. Musiał mieć dostęp do biblioteki lub instytucji naukowej, na której półkach stało monumentalne dzieło Rawlinsona. Wysoka jakość inskrypcji na obelisku i nieliczne błędy paleograficzne sugerują, że mógł nawet znać podstawy pisma klinowego.

MS

Obeliski asyryjskie – starożytne pomniki historii

Prezentacja tak specyficznego obiektu ze zbiorów Muzeum Narodowego w Warszawie, wystawionego w nowo zaaranżowanej sekcji Starożytnego Wschodu w Galerii Sztuki Starożytnej, domaga się komentarza archeologicznego. Skoro eksponat uchodzi za obelisk asyryjski, wypada przywołać określone tak inne zabytki (rzadko wzmiankowane w polskiej literaturze przedmiotu), zaś z uwagi na jego „podejrzany” charakter – zaprezentować analogiczne artefakty, jako potencjalne inspiracje.

Poza licznymi niewielkimi fragmentami znamy zaledwie (lub aż) cztery takie zabytki. Powstawały one od XI do IX wieku p.n.e. i dokumentowały za pomocą obrazów i inskrypcji

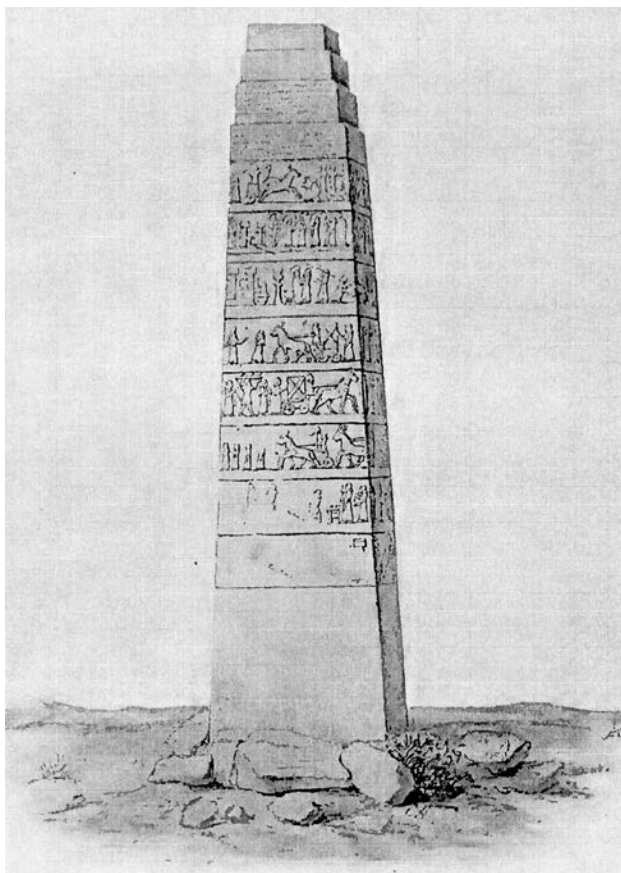
dokonań królów asyryjskich. Były ustawiane w miejscach publicznych, przed pałacami i świątyniami (o czym świadczy kontekst części znalezisk – żadnego jednak nie odkryto w pozycji „stojącej”). Odnajdywano je w asyryjskich stolicach – Aszur (tu tylko fragmenty), Nimrud/*Kalhu* i Niniwie, a w zestawieniu z bogactwem innych asyryjskich dzieł reliefowych (ortostaty pałacowe, reliefy naskalne, stele) uważać je możemy za dzieła ekskluzywne. Wszystkie te zabytki eksponowane są w British Museum.

Są to: *Złamany obelisk*²² – znaleziony w Niniwie w 1853 roku, podczas prac Hormuzda Rassama, został wykonany z wapienia, stanowi tylko górną część oryginalnego zabytku, mierzy 63 cm wysokości. Atrybuowany jest królowi Aszur-bel-kala (1073–1056 p.n.e.). Posiada zwieńczenie w postaci dwutarasowego zikkuratu. Pod zwieńczeniem znajduje się prostokątne pole z reliefem ukazującym władcę przyjmującego hołd od pokonanych nieprzyjaciół. Nad tą sceną widoczne są emblematy bóstw (il. 7).

il. 7 | fig. 7

Złamany obelisk
| *Broken Obelisk*,
XI w. p.n.e.
| 11th c. BC, British
Museum, Londyn
| Londyn, za: | after:
Ernest Alfred Wallis
Budge, Leonard
William King, *Annals
of the Kings of Assyria*,
vol. 1, London 1902,
pl. LI

²² British Museum, Londyn, nr inw. BM 118897 (wapień, wysokość 63 cm, podstawa – 64 × 41 cm). Przywołania ograniczam w zasadzie do publikacji odkrycia i wskazania omówienia w niezastąpionym i dzisiaj zbiorczym opracowaniu Jutty Börker-Klähn oraz inskrypcji według A.K. Graysona w serii *Royal Inscriptions of Mesopotamia*. Najnowsze omówienie tej grupy zabytków, wraz z bibliografią – por. John Malcolm Russell, *Obelisk [w:] Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie, Zehnter Band*, Berlin–New York 2003, s. 4–6; idem, *Assyrian Art [w:] A Companion to Assyria*, ed. Eckart Frahm, New York 2017, s. 469–471, 475–479. Ernest Alfred Wallis Budge, Leonard William King, *Annals of the Kings of Assyria*, vol. 1, London 1902, s. 128–149, pl. LI; Jutta Börker-Klähn, *Alt Vorderasiatische Bildstelen und vergleichbare Felsreliefs*, Mainz am Rhein 1982, s. 179–180, nr 131. Baghdader Forschungen, Bd. 4; inskrypcja (w górnej części, pod zikkuratem) – Albert Kirk Grayson, *Assyrian Rulers of the Early First Millennium. I (1114–859 BC)*, *The Royal Inscriptions of Mesopotamia. Assyrian Periods* vol. 2, Toronto, Buffalo, London 1991, s. 99–105 (A.o.89.7). Na temat rekonstrukcji sceny zob. też: John Curtis, *The Broken Obelisk*, „Iraq” 2007, 69, s. 53–57 [tam nowsza bibliografia].

il. 8 | fig. 8

Biały obelisk | White Obelisk,
XI (?) albo IX (?) w. p.n.e.

| 11th (?) or 9th (?) c. BC, British
Museum, Londyn | London,
za: | after: Hormuzd Rassam,
Asshur and the Land of Nimrod,
Cincinnati-New York 1897

[il. między s. 10 i 11] z błędnym
podpisem wskazującym Nimrud
jako miejsce znalezienia

| [fig. between pp. 10 and 11] with
incorrect caption citing Nimrud
as the place of discovery

Dalej: *Biały obelisk*²³ – zabytkowi poświęcono wiele opracowań, co do jego atrybucji i datowania oraz sposobu odczytywania kolejnych rejestrów. Proponowano przypisanie go Asurnasirpalowi I (1049–1031 p.n.e.), Asurnasirpalowi II (883–859 p.n.e.) i kilku innym władcom²⁴. Odkryty w Niniwie w 1853 roku przez Rassama, również wykonany z wapienia, jest najwyższym asyryjskim obeliskiem – mierzy 2,9 m. Jest też najbogatszy ikonograficznie – umieszczono na nim osiem fryzów – reliefowanych pasów (wysokości 16–20 cm), zawierających sceny wojenne, sceny polowań, a także przedstawienia życia dworskiego i ceremonii religijnych. Wieńczy go replika trzytarsowego zikkuratu (il. 8).

Obelisk Rassama (nr inw. BM 118800)²⁵ – zachowany i odkryty w licznych fragmentach w 1853 roku przez Hormuzda Rassama w Kalhu. Dopiero w latach siedemdziesiątych XX wieku podjęto w British Museum jego rekonstrukcję, stąd „późna” data publikacji w 1980 roku; także dopiero wtedy Julian Edgeworth Reade nadał mu nazwę, dzisiaj obiegową. Atrybuowany Asurnasirpalowi II, wykonany z bazaltu, mierzy aktualnie 1,6 m, zaś u podstawy ma 80 × 60 cm. Zawiera po osiem „pół” ikonograficznych na każdym boku, wysokości 15–15,7 cm, z programem radykalnie odmiennym od wskazanych wyżej zabytków. Ukazano

²³ British Museum, Londyn, nr inw. BM 118807. Hormuzd Rassam, *Asshur and the Land of Nimrod*, Cincinnati–New York 1897, s. 8–9, ilustracja na wklejce między s. 10 i 11. J. Börker-Klähn, *Alt Vorderasiatische Bildstelen...*, op. cit., s. 60–65, 179–180, nr 132. Inskrypcja (na zikkuracie i górnej części trzonu, jeden epigraf nad sceną sakralną) – A.K. Grayson, *Assyrian Rulers of the Early First Millennium...*, op. cit., s. 254–256 (A.O.101.18), przypisana Asurnasirpalowi II.

²⁴ Por. np. Julian Edgeworth Reade, *Assurnasirpal I and the White Obelisk*, „Iraq” 1975, 37/2, s. 129–150; J. Börker-Klähn, *Alt Vorderasiatische Bildstelen...*, op. cit., s. 179; Eckart Frahm, *Historische und historisch-literarische Texte*, Wiesbaden 2009, s. 121–122. Keilschrifttexte aus Assur literarischen Inhalts, 3. Wissenschaftliche Veröffentlichungen der Deutschen Orient-Gesellschaft, 121; nowsza bibliografia zob. J.M. Russell, *Assyrian Art...*, op. cit., s. 471.

²⁵ Julian Edgeworth Reade, *The Rassam Obelisk*, „Iraq” 1980, 42/1, s. 1–22, pl. 1–9; J. Börker-Klähn, *Alt Vorderasiatische Bildstelen...*, op. cit., s. 183–184, nr 138. Inskrypcja – pełna publikacja, z transliteracją, w: J.E. Reade, *The Rassam Obelisk*, op. cit., s. 16–19, Albert Kirk Grayson, *Assyrian Rulers of the Early First Millennium. II (858–745 BC)*, *The Royal Inscriptions of Mesopotamia. Assyrian Periods*, vol. 3, Toronto–Buffalo–London 1996, s. 277–278 (A.O.101.24) [tylko fragment].

il. 9 | fig. 9

Czarny obelisk
Salmanasara III
| *Black Obelisk of*
Shalmaneser III,
IX w. p.n.e. | 9th c. BC,
British Museum, Londyn
| London, za: | after:
Austen Henry Layard,
Nineveh and Its
Remains, London 1849,
vol. 1 [il. między s. 346
i 347 | fig. between
pp. 346 and 347]

tu procesję niosących dary, zakończoną przedstawieniem murów miasta Kalhu (najwyższy panel na stronie frontowej), władcy oraz sceny ważenia sztab metalu będących daniną. Zarówno tematyka, jak i sposób zaaranżowania przedstawień (obramowanie na krawędziach obelisku) znacznie bliższe są późniejszemu *Czarnemu obeliskowi*. Proponowana rekonstrukcja umieszcza na szczycie zikkurat o trzech tarasach.

*Czarny obelisk*²⁶ – odkryty w Nimrud (Kalhu) w 1846 roku przez Austena Henry’ego Layarda, wykonany z bazaltu, mierzy 1,98 m, a jego podstawa ma 64 × 61 cm. Fryzy reliefowe (po pięć na każdej stronie) wysokości 15 cm, jak na *Obelisku Rassama* są zamknięte, nie łączą się z reliefami na sąsiednich bokach. Atrybuowany Salmanasarowi III (858–824 p.n.e.) ukazuje – poza jedną „wtrąconą” sceną krajobrazowo-faunistyczną – przynoszenie danin i prowadzenie zwierząt (słonie, wielbłądy, mały) podarowanych władcy. W dwóch górnych panelach

²⁶ British Museum, Londyn, nr inw. BM 118885. Inskrypcja (w dolnej i górnej części trzonu oraz na zikkuracie – po ostatni taras!; nadto epigrafy na wszystkich pasach rozdzielających sceny) – Albert Kirk Grayson, *Assyrian Rulers of the Early First Millennium...*, op. cit., s. 62–71 (A.o.102.14), epigrafy – s. 148–151 (A.o.102.87–91). Austen Henry Layard, *Nineveh and Its Remains*, in two volumes, London 1849, vol. 1, s. 345–347; A.H. Layard, *The Monuments of Nineveh*, London 1853, s. 5–6, pl. 53–56. J. Börker-Klähn, *Alt Vorderasiatische Bildstelen...*, op. cit., s. 190–191, nr 152.

strony frontowej (A) przedstawiono ukorzenie się przed Salmanasarem dwóch władców, „Sua z (kraju) Gilzanu” i króla Izraela – Jehu. Czarny obelisk jest najczęściej przywoływanym i reprodukowanym (przynajmniej ta część reliefu) obeliskiem asyryjskim²⁷ (il. 9).

Fragmenty obelisków

Poza przedstawionymi powyżej zabytkami w British Museum w Londynie i w Muzeum Bliskiego Wschodu (Vorderasiatisches Museum) w Berlinie znajdują się liczne fragmenty obelisków: ponad 20 z Niniwy i 256 z Aszur²⁸. Choć nie wnoszą one wiele w kwestiach ikonografii, ważne są fragmenty ich inskrypcji – można dzięki nim wskazać, że istniały obeliski starsze niż ten „złamany” (Aszur-bel-kala, 1073–1056 p.n.e.), datowane na wcześniejszy okres średnioasyryjski i panowanie Tiglatpilezara I (1114–1076 p.n.e.)²⁹.

Forma i geneza obelisków asyryjskich

Otwarta pozostaje kwestia inspiracji, lub własnej „wynaalazczości” Asyryjczyków przy tworzeniu obelisków. Wskazuje się możliwe nawiązania do dzieł egipskich (tu najstarsze, prekursorskie formy powstały już w okresie Starego Państwa, VI dynastii)³⁰, ale też nie wyklucza poprzedników w Mezopotamii (np. opisywany niżej *Obelisk Manisztuszu*, babilońskie kudurru, inne stele i wolnostojące pomniki kamienne).

Z pewnością oryginalny „mezopotamski” i niezaistniały nigdzie indziej jest motyw wieńczący obeliski asyryjskie – imitacja dwu- lub trzytarasowego zikkuratu. Takie zastąpienie klasycznej egipskiej formy piramidionu – ostrosłupa (jeśli potraktujemy trzon jako rzeczywiście zapożyczenie z Egiptu)³¹ bardzo wyraziście wpisuje asyryjskie obeliski w kontekst kulturowy i religijny Mezopotamii. Miniatura czy model zikkuratu – budowli sakralnej – wieńczy tu opis historyczny (tekst) i zapis ikonograficzny dokonań królów asyryjskich, umieszczony na trzonach obelisków.

²⁷ Użyto go też w chyba nie antycypowanym przez Asyryjczyków kontekście – dwa takie obeliski, nieco wyższe od oryginału, zdobią dziedziniec pałacu Priama w filmie *Troja* (reż. Wolfgang Petersen, 2004). Jest to oczywisty anachronizm, błąd datowania o co najmniej 300 lat. To zresztą niejedyny dzieło salmanasarowe występujące w tym filmie – monumentalne wrota Troi, majestatycznie otwierające się na wjazd Heleny i Parysa, są repliką *Wrót z Balawat*.

²⁸ Julian Edgeworth Reade, *Fragments of Assyrian Monuments*, „Iraq” 1981, 43/2, s. 145–156; Julia Orlamünde, *Die Obelikenfragmente aus Assur*, Wiesbaden 2011. Wissenschaftliche Veröffentlichungen der Deutschen Orient-Gesellschaft, 135; zob. też: J.M. Russell, *Assyrian Art...*, op. cit., s. 469–471, 475–476.

²⁹ Eckart Frahm, *Die Inschriftenreste auf den Obelikenfragmenten aus Assur* [w:] J. Orlamünde, *Die Obelikenfragmente...*, op. cit., s. 59–75: 71.

³⁰ Zob. np. Karl Martin, *Obelisk* [w:] *Lexikon der Ägyptologie*, Bd. 4, Wiesbaden 1982, s. 542–545. Co ciekawe, dość powszechny pogląd, że określenie „obelisk” wywiedzione jest z greckiego „rożna”, jako ironiczny komentarz nierozumiejących realiów egipskich helleńskich przybyszów, nie jest bynajmniej prawdziwe. Zob. też: Karl Lang, *Ägyptologische Berichtungen*, „Anthropos” 1965, 60, s. 844–848.

³¹ Na temat powiązań z Egiptem zob. J. Börker-Klähn, *Alt Vorderasiatische Bildstelen...*, op. cit., s. 178; J.M. Russell, *Obelisk...*, op. cit., s. 4; E. Frahm, *Die Inschriftenreste...*, op. cit., s. 73; Mattias Karlsson, *Egypt and the Origin of Assyrian Wall Reliefs* [online], Uppsala University Publications online, 2016, <<http://uu.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2%3A911519&dswid=-4166>>, [dostęp: 12 czerwca 2021], s. 1, 7–8. Wypowiedzi te skupiają się na późniejszym okresie średnioasyryjskim (od Tiglatpilezara I), nie przywołując wcześniejszych, w tzw. epoce amarneńskiej, bezpośrednich kontaktów Asyrii z Egiptem – listy królów Asyrii docierały przecież do Achet-Aton. Zob. też: Paolo Matthiae, *On the Origin of the Middle Assyrian Obelisks* [w:] *From the Treasures of Syria. Essays on Art and Archaeology in Honour of Stefania Mazzoni*, edited by Paola Ciafardini and Deborah Giannarsi, Leiden 2015, s. 131–152 oraz idem, *The Obelisk of Ishtar from Ebla. Kingship and the Great Goddess in the Old Syrian Artistic Culture*, „Eblaitica” 2021, no. 7, s. 123–158.

il. 10 | fig. 10

Obelisk Manisztuszu
 | Manishtushu
 Obelisk, XXIII w. p.n.e.
 | 23rd c. BC, Luwr, Paryż
 | Louvre, Paris,

fot. | photo domena
 publiczna

Poszukując kolejnych inspiracji dla dzieł asyryjskich, które można by przywołać jako podstawę naśladownictwa w postaci obiektu z MNW, trzeba wskazać słynną Świątynię Obelisków z Byblos. Budowla ta, datowana na środkową epokę brązu (pierwsza połowa II tysiąclecia p.n.e.), zawierała ponad 26 anikonicznych i nieinskrybowanych obelisków, w klasycznym egipskim formacie, o bardzo różnej skali, interpretowanych niekiedy jako wotywnie³².

³² Martha Sharp Joukowsky, *Byblos* [w:] *The Oxford Encyclopedia of Archaeology in the Near East*, edited by Eric M. Meyers, New York–Oxford 1997, s. 392, il. 2.

Czy mamy tu do czynienia z „pośrednim ogniwem” między Egiptem a Mezopotamią, z racji położenia geograficznego trudno rozstrzygnąć przy aktualnym stanie badań.

Wart krótkiego omówienia jest jeszcze jeden wzmiankowany już zabytek, sprowadzający nas na powrót do Mezopotamii. Obelisk Manisztuszu, władcy dynastii akadyjskiej, panującego w latach 2269–2255 p.n.e. Odkryty w Suzie w 1898 roku, został opublikowany dwa lata

il. 11 | fig. 11

Czarny kamień
Asarhaddona | *Black
Stone of Esarhaddon*,
VII w. p.n.e. | 7th c. BC,
British Museum,
Londyn | London

fot. | photo © Trustees of
the British Museum

później³³. Ekspozowany w Luwrze (nr inw. S^B 20), wykonany z bazaltu lub diorytu, ponad tysiąc lat „spędził” w Mezopotamii, a w połowie XII wieku p.n.e., podczas najazdu Elamitów, zrabowano go i wywieziono do Suzy. Choć nie mógł go oglądać żaden z twórców obelisków asyryjskich, sygnalizuje obecność „obeliskowej” tradycji w Mezopotamii już w bardzo wczesnej epoce, z drugiej zaś strony zestawienie formy z inskrypcją jest stosunkowo bliskie obiektowi warszawskiemu. Oczywiście z zastrzeżeniem – *Obelisk Manisztuszu* ma 1,44 metra wysokości, jest zatem dziesięć razy wyższy. Mimo monumentalnej formy, nie zawiera tekstu historycznego czy religijnego, a swego rodzaju „akt notarialny”, dokumentujący nabycie przez władcę ośmiu działek ziemi od wielu właścicieli³⁴ (il. 10).

Skoro *Obelisk Manisztuszu* nie spełnia naszych oczekiwań co do skali, wypada poszukać zabytku skromniejszych wymiarów. Znajdziemy go w postaci *Czarnego kamienia Asarhaddona* (*Czarnego kamienia Lorda Aberdeen*). Zakupiony ok. 1820 roku przez czwartego earla Aberdeen, w 1860 roku został подарowany British Museum, otrzymał numer akcesji 60-12-1,1, potem numer inwentarzowy BM 91027, a już w 1861 roku został opublikowany w rawlinsonowskiej serii *Cuneiform Inscriptions*³⁵. Prostopadłościenny obiekt, wykonany z bazaltu, ma wysokość 21,6 cm, szerokość boków to 9,5 cm. Na górnej powierzchni umieszczono szereg osobliwych symboli. Boczne powierzchnie pokrywa inskrypcja opisująca odbudowę Babilonu i świątyni Marduka za panowania króla Asarhaddona (680–669 p.n.e.) (il. 11). Tekst jest znany z wielu innych kopii, natomiast dekoracji górnej powierzchni zabytku z przedstawieniami, m.in. podestu z symbolem bóstwa, modlącego się władcy, asyryjskiego Świętego Drzewa, byka, góry, etc. nie jest tak oczywista. Interpretowano ten zestaw na różne sposoby, np. jako wskazanie konstelacji niebieskich³⁶ czy też swoistych hieroglifów³⁷, a także łącząc oba te aspekty³⁸. Z pewnością można spodziewać się dalszych głosów w tej dyskusji. Dla naszych rozważań istotniejsze jest jednak to, że *Czarny kamień Asarhaddona* nie ma kształtu ostrosłupa typowego dla obelisków.

Ostatni przywołany zabytek przynależy najpewniej do kategorii „depozytów fundacyjnych”³⁹, zaś obiekt z MNW określono jako „obelisk wotywny”. Przegląd licznych i bardzo urozmaiconych obiektów tego typu, zresztą istotnie ze sobą powiązanych (przedmioty

³³ Pierwsza zaproponowana nazwa zabytku *Obélisque de Manichtou-irba* zob. Jacques de Morgan, Gustave Jéquier, Georges Lampre, *Recherches archéologiques*, Paris 1900, il. s. 141–143. *Mémoires*, t. 1; Vincent Scheil, *Textes élamites-sémitiques*, Paris 1900, s. 1–52, pl. 1–10. *Mémoires*, t. 2. Tu jako *Obélisque de Maništu-irba* [transliteracja i tłumaczenie tekstu].

³⁴ Ignace Jay Gelb, Piotr Steinkeller, Robert McCray Whiting, Jr., *Oldest Land Tenure Systems in the Ancient Near East: Ancient Kudurrus*, Chicago 1991, no. 40, s. 116–140, pl. 67–72. The University of Chicago Oriental Institute Publications, vol. 104.

³⁵ Erle Leichty, *The Royal Inscriptions of Esarhaddon, King of Assyria (680–669 BC)*, *The Royal Inscriptions of the Neo-Assyrian Period volume 4*, Winona Lake, Indiana 2011, s. 231–237, nr Esarhaddon 114, il. s. 232–235 [tu nowsza bibliografia, transliteracja i tłumaczenie].

³⁶ Daniel David Luckenbill, *The Black Stone of Esarhaddon*, „The American Journal of Semitic Languages and Literatures” 1925, 41/3, s. 165–173; Peter Andreas Miglus, „Der Stein des Grafen von Aberdeen”: *Interpretation eines assyrischen Flachbildes* [w:] *Beiträge zur Altorientalischen Archäologie und Altertumskunde. Festschrift für Barthel Hrouda zum 65. Geburtstag*, Hrsg. Peter Calmeyer et al., Wiesbaden 1994, s. 179–191, Tafel 18.

³⁷ Irving Leonard Finkel, Julian Edgeworth Reade, *Assyrian Hieroglyphs*, „Zeitschrift für Assyriologie” 1906, 86, s. 244–268.

³⁸ Michael Roaf, Annette Zgoll, *Assyrian Astroglyphs: Lord Aberdeen's Black Stone and the Prisms of Esarhaddon*, „Zeitschrift für Assyriologie” 2001, 91, s. 264–295.

³⁹ Richard S. Ellis, *Foundation Deposits in Ancient Mesopotamia*, New Haven–London 1968, s. 121–124, il. 35.

wotywnie deponowano jako „ofiary zakładzinowe”, zaświadczaające np. królewskie fundacje budowli świątynnych), nie dostarcza analogii dla naszego artefaktu⁴⁰.

Podsumowując, obelisk nie znajduje odpowiedników pośród zabytków asyryjskich, czy szerzej zabytków ze Starożytnego Wschodu. Łączy on w sobie elementy zaczerpnięte z tradycji asyryjskiej, mezopotamskiej (jak inskrypcja, ew. ogólny pokrój), znacznie starszej tradycji orientalnej (obeliski z Byblos i z Ebli), wreszcie – egipskiej.

FMS

Zakończenie

Szczegółowa analiza obiektu pozwala jednoznacznie stwierdzić, że mamy do czynienia z fałszerstwem z drugiej połowy XIX lub pierwszej połowy XX wieku, będącym kompilacją elementów z różnych kultur. Na charakterystycznym dla sztuki starożytnego Egiptu obelisku umieszczono napisy klinowe króla asyryjskiego. Istotne jest, że obelisk nie posiada zwieńczenia charakterystycznego dla monumentalnych obelisków asyryjskich, w postaci repliki zikkuratu, i tylko częściowo można to tłumaczyć niewielkimi jego rozmiarami i, co za tym idzie, trudnością uformowania dwóch lub trzech „tarasów” na jego szczycie. Fałszerz skopiował znaki napisów z dużą starannością, ale zamiast odcisnąć je w sposób właściwy dla pisania na glinie, odtworzył kształt znaków typowych dla inskrypcji wykutych na reliefach kamiennych. Popęnił też szereg innych błędów paleograficznych. Jak wykazano, fałszerz korzystał z publikacji Rawlinsona z 1861 roku. Wybrał z niej trzy epigrafy, kierując się z jednej strony ich wielkością, a z drugiej – towarzyszącą im atrakcyjną informacją, że napisy towarzyszyły scenom polowania króla Aszurbanipala na lwy odkrytym w Pałacu Północnym na wzgórzu Kujundżyk w Niniwie.

Zastanawiać może też błąd wypału, który przyczynił się do deformacji i uszkodzeń obelisku, obniżając jego walory estetyczne i tym samym zmniejszając jego atrakcyjność na rynku kolekcjonerskim. Jeżeli jednak nie był to błąd przypadkowy, to można by domniemywać, że miał sugerować, że uszkodzenia powstały podczas pożaru Pałacu Północnego, który miał miejsce po zdobyciu Niniwy w roku 612 p.n.e.

Wskazane wyżej błędy i sprzeczności świadczą o ograniczonej wiedzy twórcy artefaktu na temat kultury starożytnej Asyrii. Z kolei dyletancka swoboda w doborze elementów tej kompozycji oraz ustalenie, że korzystał z trudno dostępnej publikacji Rawlinsona, pozwalają na pewne – choć zdystansowane – uznanie dla jego wiedzy i umiejętności. Ich bliższe poznanie będzie jednak możliwe dopiero po zidentyfikowaniu kolejnych jego wytworów⁴¹.

⁴⁰ R.S. Ellis, *Foundation Deposits...*, op. cit., Eva Andrea Braun-Holzinger, Walther Sallaberger, *Weihgabe. A. In Mesopotamien* [w:] *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie*, Band 15-1./2. Lieferung, Berlin–Boston 2016, s. 25–32.

⁴¹ Miniaturowy obelisk nie powstał prawdopodobnie w jednym egzemplarzu. Według relacji Christopfera Walkera, kuratora Departamentu Starożytności Azji Zachodniej British Museum, podobny obiekt pojawił się w Londynie.